

42 ZANIKLÉ SYNAGOGY ŽIDOVSKÉHO MĚSTA

Adresa: Praha 1, Josefov
Památka: archeologicky zkoumané a zaniklé synagogy

GPS: 50.0900822N, 14.4186196E

Historie

O počátcích stálého židovského osídlení v Praze mnoho nevíme. Nelze vyloučit, že domy židovských kupců byly postaveny v blízkosti sídla přemyslovských knížat již v 10. století. Nejstarší pražská synagoga patrně stála na neznámém místě v opevněném malostranském podhradí pod Pražským hradem. V roce 1142 dřevěná synagoga vyhořela a zprávy o jejím obnovení postrádáme. Někde na levém břehu

Vltavy se tehdy nacházel i židovský hřbitov. Další starší židovské osídlení je nutno hledat na pravém břehu Vltavy, v místech Vyšehradské cesty, snad v okolí Spálené ulice u Židovské zahrady – nejstaršího známého židovského pohřebiště v Čechách (→48). S židovským etnikem bývá spojováno ještě starší pohřebiště objevené v nedaleké Bartolomějské ulici (→37). Osídlení území, na kterém později vyrostlo pražské Židovské Město, sahá podle archeologických

▲ Velkodvorská synagoga, krátce před zbouráním. Autor neznámý, 1905–1906; © MMP, inv. č. H 121454.

▲ Archeologický výzkum pozůstatků předasanační zástavby ve výkopu pro vodovod v ulici U Starého hřbitova. Zdi původních domů Židovského Města se místy nalézají bezprostředně pod současnou dlažbou ulice. Foto J. Havrda, 2010, NPÚ Praha.

▲ Nová synagoga, pohled na jižní frontu bývalé Josefské třídy. Synagoga stála v místě dnešní křižovatky Pařížské a Široké ulice. Foto J. Eckert, 1896 (Bečková et al. 2004).

▲ Cikánova synagoga v době asanace Josefova. Pohled na západní průčelí krátce před zbořením. Autor neznámý, 1905; © MMP, inv. č. HNX 73.

naléžt již do 2. poloviny 11. století. Předpokládá se, že v průběhu 12. století se rozvíjejí židovské osady v okolí Staré a Staronové synagogy. Početná židovská enkláva se tak rozkládala nedaleko od tržiště v místě dnešního Staroměstského náměstí. S pomocí osteologické analýzy kostí pocházejících z kuchyňského odpadu, v němž jednoznačně převládaly kosti hovězí a v menší míře i skopové a drůbeží, bylo možné doložit, že již v nejstarším období zde sídlili Židé, neboť v jejich jídelníčku se z náboženských důvodů nevyskytuje vepřové maso. Archeologické poznatky odpovídají nejstarší zmínce o pražských Židech z roku 1096. Židovské osídlení se postupně rozvíjelo a krátce po roce 1230 bylo začleněno do nově vybudovaných hra-

◀ Josefov s vyznačením předasanační zástavby a se zobrazením zaniklých nebo archeologicky zkoumaných synagog: 1 – Staronová; 2 – Španělská (Stará); 3 – Pinkasova; 4 – Nová; 5 – Cikánova; 6 – Velkodvorská synagoga.

deb Starého Města. V písemných pramenech se již na konci 13. století objevuje označení „vicus Judeorum“ či později „platea Judeorum“. Na konci 14. století je v Praze zaznamenáno 65 domů obývaných Židy. Do areálu ghetta se vstupovalo pěti branami a dvěma fortami. Pražská židovská obec patřila ve středověku i v raném novověku k největším ve střední Evropě. K nejstarším památkám dochovaným v katastru Josefova patří Staronová synagoga a blízký židovský hřbitov. Jiné středověké stavby se bohužel nedochovaly. Jejich reliktů jsou skryty pod dlažbou současných ulic a chodníků. Pražská asanace nadobro změnila tvář historického centra Prahy. V průběhu let 1893–1914 došlo ke zbourání takřka všech domů Josefova, včetně několika honosných městských paláců a tří synagog. Zmizely starobylé uličky a ulice a na jejich místě byly vytyčeny nové domovní bloky a široké komunikace, z nichž nejznámější je Pařížská ulice. Demolice v tehdy nejzastavěnější a nejpředlidněnější pražské

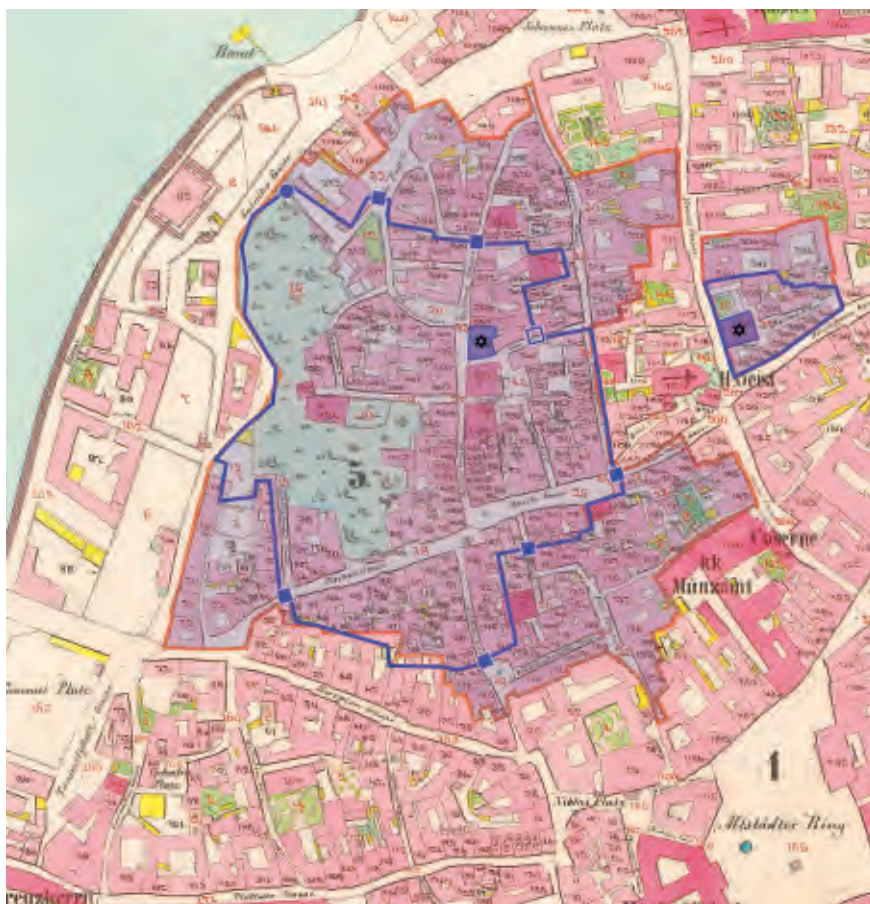
čtvrť unikla pouze Židovská radnice a synagogy Staronová, Pinkasova, Maiselova, Klausová, Vysoká a Španělská. Uchráněn zůstal i starý židovský hřbitov. Toto štěstí však neměly další tři synagogy nalézající se v severní části města. Při asanaci došlo k jednorázovému výraznému navýšení terénu, průměrně o 1,1 až 1,8 metru. Rozdíl mezi úrovní ulic před koncem 19. století a dnes je dobře patrný u některých nezbouraných staveb, zvláště u Staronové, Pinkasovy a Španělské synagogy. Pod asanační navážkou se na celé ploše někdejšího ghetta nacházejí zbytky přízemí, někdy i zasypané sklepy původních domů. Jak vypadalo Židovské Město v 16.–19. století si lze představit na základě historických plánů, fotografií a starých vyobrazení. O středověké podobě vypovídá kromě sporých písemných pramenů hlavně archeologie.

Popis

Josefov patří ve srovnání s dalšími historickými pražskými městy k archeologicky nejméně poznané části Prahy. Na jeho katastru se v posledních třech deseti-

letích uskutečnilo pouze malé množství archeologických výzkumů. Většinou to byly plošně omezené akce vyvolané buď prohlubováním sklepů, např. v domech čp. 40 v Žatecké ulici či v čp. 68 v Pařížské ulici, nebo rekonstrukcemi inženýrských sítí, které se však obvykle pohybovaly jen v novověkých navážkách. Pozůstatky středověkého osídlení se nalézají ve větších hloubkách, 2 až 5 metrů pod současným povrchem. V různých výkopech byla zachycena torza zdí gotické i pozdější zástavby a výjimečně i doklady raně středověkého osídlení. K výzkumům, které přinesly informace o předchůdcích dodnes stojících staveb, patří akce provedené ve třech známých dochovaných synagogách a u jedné synagogy zbořené.

První z těchto archeologických výzkumů proběhl v roce 1968 v Pinkasově synagoze. Byla při něm objevena rituální lázeň – mikve (→43). V raně gotické Staronové synagoze, nejstarší z dochovaných středověkých synagog, byly v rámci rekonstrukce v roce 1998 prozkoumány části přístavků a menší plocha ve vlastním dvoulodí stavby založené v 70. či 80. letech

▲ Rekonstrukce obvodu Židovského Města ve středověku (modrá linie) s vyznačením vstupů (brány a forty) na pokladu mapy Stabliního katastru okolo roku 1842. Plocha Josefova v novověku vyznačena fialově. Vpravo dole Staroměstské náměstí (podle Musilka 2015). Císařský povinný otisk stabilního katastru, 1842; © ČÚŽK, sign. B2/a/6, 6068-1 (Č).

13. století. Pod podlahou synagogy byly objeveny doklady osídlení z 2. poloviny 11. a 12. století. O tom, že stavba byla vybudována na již zastavěném území, svědčí nález staršího zdiva na východní straně a torzo větší dřevěné kúlové konstrukce ve stejné orientaci jako pozdější synagoga, objevené pod jižním přístavkem. V jedné z rozměrných kúlových jam byl nalezen ohnutý stříbrný denár ražený za vlády knížete Břetislava II. v letech 1092–1100. Je tedy zřejmé, že budova s kúlovou konstrukcí nemohla být postavena před rokem 1092. Hypoteticky by se mohlo jednat o starší dřevěnou synagogu. Archeologický výzkum doložil, že zde před výstavbou zděné synagogy došlo k velkému požáru a k výrazným úpravám terénu. V prostoru pod svatostánkem (*aran ha-kodes*), v němž jsou v synagoze uchovávány svitky Tóry, byl objeven mělký výkop z doby funkce gotické stavby. Z něho pochází odlomená nožička pravděpodobně chanukového (devítiramenného) svícnu vyrobená z pozlaceného stříbra. Nález by mohl odpovídat zvyku ukládání poškozených rituálních předmětů pod svatostánek. Výzkum přinesl zajímavé informace k otázce etnické příslušnosti zdejšího obyvatelstva. K tomu bylo využito určení jídelníčku zdejších obyvatel na základě nalezených zvířecích kostí. V souboru čítajícím víc než 1 200 kostí byl podíl vepřových kostí minimální. Tento fakt dokládá přítomnost židovské komunity v historickém jádru Prahy již v nejstarším období, tj. v 11. a 12. století.

Španělská synagoga byla postavena až v roce 1868. Na jejím místě stála ve středověku Stará synagoga. Předpokládá se, že byla zbudována v průběhu 12. či na začátku 13. století. Na historických plánech z počátku 18. století je zobrazena rozměrná podélná stavba, ke které byly přiloženy dva přístavky – předsíní a ženská loď. S ohledem na to, že se půdorys dnešní Španělské synagogy shoduje s její renesanční předchůdkyní, nelze vyloučit, že se pozůstatky nejstarší pražské středověké synagogy nalézají pod základy současné stavby. Jednalo by se tak o největší románskou synagogu ve střední Evropě. Existenci starších, obtížně interpretovatelných zděných konstrukcí doložil i nevelký archeologický výzkum, jenž proběhl v roce 1997 ve východní části Španělské synagogy. Pod dva metry mocnou navážkou byly odkryty jen malé, navzájem kolmé úseky časově obtížně zařaditelných základových opukových zdí.

Asanací na konci 19. století padly za obětí i hodnotné velké renesanční a raně barokní stavby: Nová synagoga, založená v prvních desetiletích 17. století rodinou Wechslerů, Cikánova, postavená před rokem 1613 Goldou a Salkindem Zigeinerovými, a Velkodvorská, vybudovaná Jakubem Baševim krátce po roce 1627. Nová, jinak též Wechslerova synagoga byla postavena na jižní straně hlavní ulice ghetta – Josefské třídy. Při rekonstrukci vodovodní přípojky v Pařížské ulici u ústí ulice Široké byla při archeologickém výzkumu v roce 2011 v hloubce 1,1 metru odkryta její dvorní jižní obvodová zeď. Další reliкty se nalézají pod podlahou sklepů nárožního domu čp. 119. O této stavbě

▲ Nožička chanukového svícnu z pozlaceného stříbra. Dva pohledy na nález, který pochází ze středověkého objektu odkrytého při archeologickém výzkumu v roce 1998 pod podlahou Staronové synagogy. Foto J. Hlavatý, 2016, NPÚ Praha.

máme ve srovnání s údaji z ostatních pražských synagog informací nejméně. Neznáme ani uspořádání interiéru. Je známo, že renesanční stavba byla obnovena po požáru v roce 1682. Po dalším požáru v roce 1754 byla upravena do pozdně barokní podoby. V roce 1898 došlo nakonec k její demolicí. Stejně tak zanikla i židovská rituální lázeň – mikve, nacházející se ve vedlejším domě.

Pozůstatky Cikánovy synagogy se nalézají pod podlahou sklepů domů čp. 131 a 132 v Bílkově ulici. Archeologický výzkum zde neproběhl, ovšem její podobu, včetně interiéru, známe na základě dochované plánové dokumentace a mladších vyobrazení. Raně barokní stavba, která měla staršího předchůdce, byla zbořena v roce 1906.

Velkodvorská synagoga se nacházela severovýchodně od křižovatky Pařížské a Bílkovy ulice. Relikty zdí zůstaly po jejím zbourání v roce 1906 v podzemí, neboť zde po asanaci došlo k výraznému navýšení terénu. Byly odstraněny až v letech 1968–1974 při budování 7 metrů hlubokých podzemních garáží. Nad garážemi se dnes nalézá piázeta hotelu Intercontinental. Stavební jáma byla vyhloubena bez náležitého archeologického výzkumu a pod povrchem dochovaná architektura byla bez dokumentace odstraněna.

Spojení: MHD, stanice metra A Staroměstská, dále pěšky

Přístup: památky jsou skryty pod dlažbou ulic a pod sklepy domů katastru Josefova: Nová synagoga se nalézá pod křižovatkou Pařížské a Široké ulice a pod sklepy domu čp. 119; Cikánova synagoga se nachází pod sklepy domů čp. 131 a 132 v Bílkově ulici; Velkodvorská synagoga stála jižně od hotelu Intercontinental čp. 43 v Pařížské ulici; přístup do Staronové a Španělské synagogy je možný v rámci prohlídek organizovaných Židovským muzeem

Literatura: Bečková et al. 2004; Dragoun 2003a; 2003b; Havrda 2013a; Ježek 1997; 2000; Musílek 2015; Uličný 2013

PRŮVODCE PRAŽSKOU ARCHEOLOGIÍ

Památky známé, neznámé i skryté

Editoři:

Ivana Boháčová
Jaroslav Podliska

Autoři:

Ivana Boháčová
Tomasz Cymbalak
Jarmila Čiháková
Zdeněk Dragoun
Jan Hasil
Jan Havrda
Petr Juřina
Vojtěch Kašpar
Filip Laval
Katarína Mašterová
Jaroslav Podliska
Veronika Staňková
Petr Starec
Miroslava Šmolíková
Michal Tryml
Martin Vyšohlíd
Anna Žďárská

Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, v. v. i.
Národní památkový ústav

Praha 2017

OBSAH

PRŮVODCE PRAŽSKOU ARCHEOLOGÍÍ. PAMÁTKY ZNÁMÉ, NEZNÁMÉ I SKRYTÉ

■ ÚVOD

O knize (aneb proč vznikl archeologický průvodce a co v něm lze nalézt) ■ Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska	7
Archeolog ve městě a jeho metody výzkumu ■ Vojtěch Kašpar	11
Počátky archeologického výzkumu a péče o archeologické památky v Praze ■ Miroslava Šmolíková	17
Archeologie v historickém jádru Prahy od vzniku Československé republiky do roku 1989 ■ Ivana Boháčová	23
Současnost pražské archeologie v centru města ■ Jaroslav Podliska	29

I Přírodní podmínky a nerostné suroviny jako klíč k osídlení Prahy ■ Jan Havrda	33
--	----

■ HRADČANY ■ Ivana Boháčová

1 Kostel Panny Marie – nejstarší sakrální stavba v Praze ■ Ivana Boháčová	44
2 Raně středověké opevnění a severní trakt Pražského hradu ■ Ivana Boháčová	47
3 Památky pod dlažbou 3. nádvoří Pražského hradu ■ Ivana Boháčová	50
4 Rotunda a bazilika sv. Víta, klášter kostela Pražského a biskupský palác ■ Ivana Boháčová	54
5 Bazilika a klášter sv. Jiří na Pražském hradě ■ Katarína Mašterová	57
6 Prašný most ■ Ivana Boháčová	60
7 Pohřebiště, popravisko a kaple sv. Matouše na Loretánském náměstí ■ Ivana Boháčová	62
8 Klášter premonstrátů na Strahově ■ Zdeněk Dragoun – Jaroslav Podliska	65
9 Dům Tychona Brahe na Pohořelci ■ Michal Tryml	68

II Nejstarší opevnění Prahy ■ Ivana Boháčová – Jan Havrda	70
--	----

III Pohřbívání ve středověké Praze ■ Ivana Boháčová – Jan Havrda – Petr Starec	77
---	----

■ MALÁ STRANA A OKOLÍ ■ Jarmila Čiháková

10 Rotunda sv. Václava ■ Jarmila Čiháková	90
11 Kostel sv. Maří Magdalény kláštera magdalenitek ■ Jan Havrda – Michal Tryml	92
12 Bývalý kostel sv. Jana Křtitele v Oboře ■ Zdeněk Dragoun	94
13 Opevnění podhradí a dřevěná cesta v Mostecké ulici ■ Jarmila Čiháková	96
14 Kotlářovský dům s pozůstatky Juditina mostu ■ Zdeněk Dragoun – Jaroslav Podliska	99
15 Dům U Tří zlatých korun a městské opevnění ■ Tomasz Cymbalak – Jaroslav Podliska	102
16 Hrnčířská dílna ve Vlašské ulici ■ Jan Havrda	104
17 Zmizelý vltavský ostrov na Klárově ■ Jan Havrda	106
18 Románský dvorec na Petříně ■ Michal Tryml	108
19 Řetězový most Františka I. ■ Jan Havrda	110
20 Kostel sv. Filipa a Jakuba na Smíchově ■ Zdeněk Dragoun	112

IV Zaniklá architektura kostelů a klášterů ■ Zdeněk Dragoun	113
--	-----

■ STARÉ MĚSTO A JOSEFOV ■ Jaroslav Podliska

21 Můstek přes příkop staroměstského opevnění ■ Zdeněk Dragoun	125
22 Klášter křižovníků s červenou hvězdou a pozůstatky Juditina mostu ■ Zdeněk Dragoun – Jaroslav Podliska	126
23 Předmostí Karlova mostu na Křižovnickém náměstí ■ Jaroslav Podliska	128
24 Klášter klarisek a minoritů Na Františku ■ Michal Tryml	130
25 Betlémská kaple a její podzemí ■ Jaroslav Podliska	136
26 Kostel sv. Filipa a Jakuba ■ Jaroslav Podliska	138
27 Kostel sv. Vavřince v areálu kláštera dominikánek u sv. Anny ■ Zdeněk Dragoun	140
28 Kostel sv. Linharta ■ Jan Havrda – Zdeněk Dragoun	142
29 Kostel sv. Jana Křtitele na zábradlí ■ Jaroslav Podliska	144

30	Kostel sv. Valentina ■ Zdeněk Dragoun	146
31	Mariánské náměstí a kostel Panny Marie na louži ■ Michal Tryml	148
32	Dominikánský klášter sv. Klimenta ■ Jan Havrda	150
33	Klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže Většího ■ Veronika Staňková	154
34	Románský dům Andělská kolej ■ Zdeněk Dragoun	156
35	Týnský dvůr (Ungelt) ■ Zdeněk Dragoun	159
36	Kostel Panny Marie před Týnem a jeho předchůdci ■ Zdeněk Dragoun	162
37	Raně středověké pohřebiště v Bartolomějské ■ Veronika Staňková	164
38	Středověká komunikace pod Platněřskou ulicí ■ Jan Havrda	166
39	Staroměstské náměstí a památky skryté pod jeho dlažbou ■ Jaroslav Podliska – Jan Havrda	168
40	Staroměstské smetiště ■ Zdeněk Dragoun	171
41	Kostel sv. Benedikta a komenda řádu německých rytířů ■ Michal Tryml	172
42	Zaniklé synagogy židovského města ■ Jan Havrda	174
43	Mikve u Pinkasovy synagogy ■ Michal Tryml	178
V	Pražské románské domy ■ Zdeněk Dragoun	181
VI	Cesty a veřejná prostranství v minulosti města ■ Jan Havrda – Jaroslav Podliska – Michal Tryml	185
VII	Vrcholně středověké a novověké opevnění pražských měst ■ Zdeněk Dragoun – Petr Starec	189
VIII	Výroba a zpracování kovů ve středověké Praze ■ Jaroslav Podliska	195
■	NOVÉ MĚSTO ■ Vojtěch Kašpar	201
44	Středověká osada u kostela sv. Petra na Poříčí ■ Vojtěch Kašpar	208
45	Náměstí Republiky v minulosti ■ Petr Juřina – Martin Vyšohlíd	212
46	Bývalá kasárna Jiřího z Poděbrad (Palladium) ■ Petr Juřina – Martin Vyšohlíd	215
47	Novoměstská Jáma ■ Tomasz Cymbalak	218
48	Židovská zahrada ■ Veronika Staňková	220
49	Gotické sklepy ve Spálené ulici ■ Tomasz Cymbalak	222
50	Kaple Božího Těla na Karlově náměstí ■ Jaroslav Podliska	225
51	Domy koželuhů v Jirchářích ■ Michal Tryml	228
52	Kostel sv. Bartoloměje ■ Anna Žďárská	230
53	Kostel sv. Jana Evangelisty na bojišti ■ Michal Tryml	232
IX	Odpad v životě města (studny, jímky, smetiště...) ■ Tomasz Cymbalak	233
X	Řemesla na Novém Městě pražském ■ Vojtěch Kašpar	236
■	VYŠEHRADEK A OKOLÍ ■ Ivana Boháčová	243
54	Osada na břehu Botiče pod Vyšehradem ■ Jaroslav Podliska	248
55	Palácové stavby středověkého Vyšehradu ■ Ivana Boháčová	250
56	Pozůstatky středověké baziliky sv. Petra a Pavla a románský „most“ ■ Ivana Boháčová	252
57	Raně románská bazilika sv. Vavřince a její předchůdce ■ Ivana Boháčová	254
58	Kostel sv. Pankráce ■ Michal Tryml	256
■	VELKÁ PRAHA – PROMĚNY PRAŽSKÉHO REGIONU OD PRAVĚKU PO NOVOVĚK ■ Jan Hasil – Miroslava Šmolíková	259
59	Hradiště Na Farkách ■ Miroslava Šmolíková	266
60	Hradiště Závist a Šance ■ Miroslava Šmolíková	268
61	Výšinné sídliště V Obůrkách ve Víně ■ Miroslava Šmolíková	272
62	Hradiště Zámka u Bohnic ■ Miroslava Šmolíková	274
63	Hradiště Hostivař ■ Miroslava Šmolíková	276
64	Šárecké údolí ■ Jan Hasil	278
65	Hradiště Butovice ■ Miroslava Šmolíková	280
66	Hradiště Královice ■ Jan Hasil	282
67	Hradiště Víně ■ Jan Hasil	284

68	Čimice ■ Filip Laval	286
69	Klášter benediktinů v Břevnově ■ Michal Tryml	290
70	Kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech ■ Zdeněk Dragoun	295
71	Pohřebiště v Lahovicích ■ Miroslava Šmolíková	298
72	Zaniklá ves Litožnice ■ Jan Hasil	300
73	Bývalý cisterciácký klášter na Zbraslavi ■ Michal Tryml	302
74	Zaniklá tvrz Slavětice ■ Jan Hasil	305
75	Zaniklá ves Hol ■ Jan Hasil	306
76	Nový hrad u Kunratic ■ Jaroslav Podliska	308
77	Obléhač tábor před Novým hradem u Kunratic ■ Jaroslav Podliska	311
■	Hlavní archeologická období a kultury v Čechách	314
■	Významní pražští archeologové minulosti ■ Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska – Miroslava Šmolíková	315
■	Abecední rejstřík lokalit	318
■	Slovníček odborných pojmů	320
■	Použité zkratky	322
■	Literatura a prameny	323
■	Resumé: Guide to Prague Archaeology: Known, Unknown, and Hidden Monuments	333
■	Autorský kolektiv	335